

»razrešil« krivde, kar je bilo potrebno zaradi samooklicane vojne dediščine, ter krivdo vrgel na Giolittijevo »malo Italijo« in njene liberalne vlade. Fašistični režim je nadalje postavil tudi najbolj veličastne spomenike padlim in bojujočim se v veliki vojni ter obenem posegal v spominsko literaturo s prepovedmi ali popravki.

Toda spominsko literaturo, ki so jo pisali častniki, je bilo vendarle težko nadzorovati; v tem obdobju je svojo pot pozornega in natančnega raziskovalca velike vojne začel eden velikih italijanskih raziskovalcev Piero Pieri, in sicer v zgodovinski znanstveni reviji z nizko naklado »Nuova rivista storica«, ki je izhajala pod budnim očesom režima, pa je bila vendarle dopuščena. A tudi fašistični režim je popuščal in vedno bolj dopuščal diskusije o »Kobaridu«. Leta 1930 je v Rimu izšla knjiga Gioacchina Volpe-ja, morebiti največjega zgodovinarja fašističnega režima, »Ottobre 1917. Dall'Isonzo al Piave«; v temeljih se je avtor oprijel patriotske interpretacije, zanikal je tezo o vojaškem štrajku, poraz označil kot težak, vendar primerljiv z drugimi porazi v vojni. S to knjigo je bil »Kobarid« ponovno dovoljena beseda.

Zelo burna dogajanja v Italiji med drugo svetovno vojno so po vojni potisnila v ozadje spomin na veliko vojno, oziroma so v drugačni luči spominjala na trpljenje vojakov in notranje fronte v veliki vojni. Prav v tem času je prva svetovna vojna postala del zgodovine, kjer pa je še vedno živela predvsem patriotska interpretacija. Nje oddaljen odmev je, po oceni Labanca, sicer najbolj temeljita in celovita obravnava Italije med prvo svetovno vojno, »Storia politica della Grande Guerra 1915–1918« (Bari 1969), avtorja Piera Melogranija. Ob približevanju petdesetletnici vstopa Italije v vojno in nekoliko kasneje petdesetletnici »Kobarida« so začele nastajati nove raziskave, ki so ponovno opozorile na elemente presenečenja, zmede in obupa v visokih poveljstvih, v političnih krogih in na notranji fronti. Zgodovinarji različnih političnih usmeritev so se srečevali ob spominu na veliko vojno in »Kobarid«. Avtor omenja predvsem dve deli, ki sta namerno in ostro prekinili s patriotsko interpretacijo; prva se je osredinila na vprašanje delovanja vojaških sodišč (E. Forcella, A. Monticone, Plotone di esecuzione. Processi militari della prima guerra mondiale, 1968), druga pa na poražence kobarškega preboja (M. Insenghi, I vinti di Caporetto nella letteratura di guerra, 1967; kasneje je Insenghi svoje raziskave nadgradil z delom »Il mito della grande guerra. Da Marinetti a Malaparte«, 1970).

Odtlej je italijansko zgodovinopisje naredilo velike korake, sprva je obravnavalo tematike, ki so bile dotlej podvržene patriotski interpretaciji ali cenzuri, kot npr. odgovornost političnih sil, odtujenost, nasprotovanje in samopoškodovanje vojakov v jarkih, avtoritativna ideologija tedanjega liberalnega meščanstva itd. Raziskave so se, kot označuje avtor, obrnile od legalne k realni državi. Labanca izpostavlja nekatera zgodovinarska imena, ki so pomembno vplivala na razvoj zgodovinopisja: Giovanna Procacci se je ukvarjala z nestrinjanjem in odtujenostjo ljudskih množic do vojne, Antonio Gibelli je svojo pozornost usmerjal h kulturnim spremembam in spremembam mentalitete. V središču pozornosti so »mali« posamezniki, zgodovinopisje se je preusmerilo na periferijo. Vendar pa avtor poudarja, da so skupna dediščina spomina in zgodovinopisja vse interpretacije prve svetovne vojne in »Kobarida«, torej ne le najbolj sodobne raziskave.

Petra Svoljšak

Milica Kacin Wohinz, Lavrenčič, Podgornik in Stanger v parlamentu – Discorsi parlamentari degli on. Lavrenčič, Podgornik e Stanger. Trst-Trieste : Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1998. 213 strani.

S tem 27. »belim priročnikom« tržaškega Krožka za družbena vprašanja Virgil Šček se končuje pomembna pobuda, in sicer objava vseh poslanskih govorov, vprašanj in predlogov resolucij politikov, ki so med obema vojnama zastopali slovensko manjšino v rimskem parlamentu. V prejšnjih letih je krožek že posvetil samostojne publikacije ponatisom parlamentarnih nastopov najbolj vidnih voditeljev slovenskega nacionalnega gibanja, kot so bili Virgil Šček, Engelbert

Besednjak, Josip Vilfan, in jih opremil z obsežnimi življenjepisi in orisi takratne dobe, za kar sta poskrbela časnikar Marko Tavčar in zgodovinar dr. Egon Pelikan.¹

Za uvodno študijo h govorom Lavrenčiča, Podgornika in Stangerja je tokrat poskrbela najboljša in najvidnejša poznavalka primorske zgodovine med obema vojnama, dr. Milica Kacin Wohinz. Branje tega uvoda je obvezno opravilo, saj dr. Kacinova na jasen način osvetli zgodovinski kontekst in dinamiko delovanja narodnozavednih politikov. Objavljeno pričevanje je namreč primaren vir za raziskovalce zgodovine in zato zahteva pravilno uvodno razlago. O pomenu uvodnega besedila ni potrebno na dolgo razglablјati, treba pa je vseeno poudariti neizogibnost spremljevalne strokovne razlage ob kateremkoli objavljenem viru. Še posebno v zadnjih časih je to toliko bolj pomembno, saj prihaja do nekaterih res klavnih izdaj, ki bi lahko zavedle ne samo poljudnega bralca, temveč tudi kakega strokovnjaka; kot primer naj spomnimo na objavo videokasete *La questione giuliana*, ki je bila v prodaji brez vsakršne uvodne razlage, kljub temu, da so bili nekateri zgodovinarji v redakciji.²

Milica Kacin Wohinz torej najprej predstavi kratke življenjepise treh poslancev, ki so tudi večjemu delu zgodovinarjev nepoznani. Tako spoznamo področja narodnoobrambnega delovanja in osebnosti treh poslancev, ki so bili leta 1921 skupaj z Josipom Vilfanom in Virgilom Ščekom izvoljeni na Jugoslovanski narodni listi. Josip Lavrenčič je imel sorazmerno šibko politično vlogo, ker je bila njegova doba bivanja na Primorskem krajša od ostalih. Ulikse Stanger je deloval v slovensko-hrvaškem narodnem gibanju in je imel bolj vlogo svetovalca kot operativca. Karol Podgornik pa je bil pomemben pri utrditvi gospodarskega položaja Slovencev v Gorici in vsestransko trdno prepričan v emancipacijo Slovencev, zaradi česar so ga nadzorovale italijanske »varnostne sile«, kot nam dr. Kacinova posreduje iz svojega pregleda italijanskega državnega arhivskega gradiva. Tem trem orisom je dodan opis svojevrstnega slovenskega poslanca, Josipa Srebrnič, ki je bil leta 1924 izvoljen na listi komunistične stranke, a ni nikoli nastopal. Zaradi te njegove »pasivnosti« ga sicer ni v naslovu, se pa je dr. Kacinovi vsekakor zdelo primerno, da ga vključi v uvod. Omemba Srebrnič je po mojem mnenju pravilna in umestna, saj nam daje še bolj zaokroženo podobo tedanje politične situacije in obenem posreduje nezanimljiv podatek o takratnih (ne)možnostih ob izvolitvi Slovencev na kateri izmed italijanskih vsedržavnih list; Srebrničovo delo v parlamentu je bilo namreč sestavni del dejavnosti komunistične poslanske skupine (vodil jo je Antonio Gramsci), ki je bila podrejena skrajni disciplini, tako da je nastope in govornike določalo samo vodstvo stranke, kar je bilo tudi odločilno za Srebrničovo govorniško neaktivnost v parlamentu (str. 35, 36).

V poglavju, posvečenemu volitvam, nam Milica Kacin Wohinz prikaže volitve v italijansko poslansko zbornico v letih 1921 in 1924. Na prvih, ki so bile razpisane le dve leti za prvimi povojnimi parlamentarnimi volitvami v Italiji in so bile sploh prve po aneksijski Julijske krajine (JK), je Politično društvo Edinost nastopilo pod imenom Jugoslovanska narodna stranka in je zastopalo slovensko in hrvaško manjšino. Njegov nastop je pomenil pravi specifikum (str. 39, 40), saj se je, za razliko od preostale Italije (kjer se je bil boj med desnico in socialisti), tu v JK volilni spopad osredotočil na kontrapoziciji med italijanskimi nacionalisti s fašisti na čelu in slovensko-hrvaškimi narodnjaki. Poleg tega je bil italijanskemu nacionalnemu bloku pravi trn v peti nastop komunistične stranke, h kateri so po njeni ustanovitvi v Livornu (1921, Partito comunista d'Italia) v JK pristopili še posebno Slovenci in Hrvati. Zaradi tega je bilo ravno v JK toliko fašističnega predvolilnega nasilja; nasproti italijanski okupacijski upravi sta namreč stala dva nasprotnika (če ne celo sovražnika) Slovani (Slovenci in Hrvati) in komunisti. Volilni izidi so nato pokazali, da se število doseženih mandatov ni sorazmerno porazdelilo, kljub temu da je italijanskemu bloku (34,08%) šlo le 8 stotink več glasov kot Jugoslovanski narodni stranki (34%). Zaradi posebne razdeljenosti po okrožjih so dobili nacionalisti in fašisti 8 mandatov, narodnjaki pa le 5. Dober volilni rezultat so tedaj dosegli komunisti, ki so s skoraj 15% postali v JK tretja sila. Izid volitev, pri katerih je bila Jugoslovanska narodna stranka v Trstu poražena, je nato pomenil tudi začetek odcepljanja krščanskih socialcev od enotnega društva Edinost, saj polemike med strujami niso pojenjale.

¹Marko Tavčar, *Virgil Šček v parlamentu – Discorsi parlamentari dell'on. Virgil Šček*. Trst/Trieste 1994, 112 str. Egon Pelikan, *Engelbert Besednjak v parlamentu – Discorsi parlamentari dell'on. Engelbert Besednjak*. Trst/Trieste 1996, 331 str. Egon Pelikan, *Josip Vilfan v parlamentu – Discorsi parlamentari dell'on. Josip Vilfan*. Trst/Trieste 1997, 329 str.

²*La questione giuliana*, zbirka: Luce sulla storia. Milano, Istituto Luce, I. II, št. 27, 1998. Približno 65 minut.

Nezadovoljni s tržaško narodnjaško politiko so dve leti za tem goriški krščanski socialci dokončno konstituirali samostojno društvo Edinost.

Naslednje volitve leta 1924 so se razlikovale od prejšnjih, saj je vodilnemu fašizmu uspelo vsiliti nov volilni zakon (»zakon Acerbo«), s katerim bi stranka, ki bi dosegla v vsej državi vsaj četrtno glasov, dobila dve tretjini poslanskih mest, preostala tretjina mandatov pa bi se razdelila po proporcionalnem sistemu ostalim strankam. S tem si je fašistična lista v bistvu zagotovila večino mest in prevlado v parlamentu, saj je bila edina gotova, da bi njena široka koalicija dobila zadostno število glasov. Poleg tega so za te volitve preuredili volilna okrožja, z namenom, da bi v JK razbili kompaktnost slovenskih volivcev in na tak način dosegli, da Slovenci v nobeni izmed dveh pokrajin ne bi imeli več večine (str. 44). Kljub predvolilnim razpokam so se Slovenci vendarle dogovorili za skupno Slovansko listo s paritetno sestavo. Poseben položaj je tedaj narekovalo takratno zbližanje med Italijo in Kraljevino SHS; kljub pričakovanju pa, da bo italijanska država revidirala stališča do manjšine, ni prišlo do bistvenih izboljšav za Slovence in Hrvate onstran zahodne meje. Volilni rezultati so nato še oklestili slovensko prisotnost v rimskem parlamentu. Namesto prejšnjih petih so sedaj tam sedeli le trije Slovenci: Josip Vilfan, Engelbert Besednjak in Josip Srebrnič, ki so hkrati zastopali vse tri ideološke politične usmeritve, in sicer narodnoliberalno, krščanskosocialno in komunistično.

Naslednje poglavje je delno kronološko nadaljevanje prejšnjega. Dr. Kacinova najprej opisuje parlamentarno delovanje Vilfana in Besednjaka v povsem novi situaciji, saj je vsa opozicija iz protesta zaradi umora socialističnega poslanca Mateottija zapustila parlament (poleti 1924). Slovenska poslanca sta se skupaj s predstavnikoma nemške manjšine odločila, da ne smeta v opozicijo, ker bi z lojalnostjo lahko še zastopala nacionalne interese manjšine. Vztrajala sta, dokler se je pač dalo, in kljub temu, da so bile novembra 1926 prepovedane vse nefašistične stranke, sta lahko ostala v zbornici do poteka mandata decembra 1928. Na koncu poglavja se avtorica posveti še zgodovinski oceni takega nastopanja. Za razliko od odklonilnega pristopa jugoslovanske povojne politike, ki je očitala narodnjakom lojalnost fašističnemu režimu (oziroma Sperans-Edvard Kardelj je ocenjeval nevtrarno delovanje med reakcionarnimi in naprednimi silami kot posredno podporo fašizmu), se Milica Kacin Wohinz odloči za drugačno ovrednotenje take borbe: *»Ko gre za obstoj ali smrt neke nacionalne skupnosti, se vse narodne sile znajdejo na skupnem imenovalcu: boj za narodno samoohranitev. V tem boju ne izbirajo sredstev in ne zaveznikov. Slovenska narodnjaška politika se je odločila za tisto pot boja, ki se je zdela v danih okoliščinah realna, to je bila pot legitimnosti in lojalnosti do oblasti, dokler je bila možna. Ni se obnesla, le za kakšno leto je podaljšala življenje kulturnih in političnih institucij. Pomembnejše pa je bilo dejstvo, da je ustvarila polje, na katerem se jo po letu 1927 naglo razvil ilegalni odpor in med vojno tudi zmagal«* (str. 56, 57).

Pred samimi viri (parlamentarnimi nastopi) se je nato avtorici zdelo primerno, da poda še statistične pregledne izidov omenjenih italijanskih volitev na slovenskem ozemlju in jih med sabo primerja.

Po izčrpnem uvodu se torej bralec lahko pravilno posveti branju govorov, ki ga popeljejo v takratno obdobje, med težave in stiske vsakdanjega življenja. Če so bili govori Ščeka, Vilfana ali Besednjaka večkrat visoko naravnani, so se Podgornik, Lavrenčič in Stanger dotaknili bistva malega slovenskega in hrvaškega človeka, kar nam med drugim daje posreden dokaz, kako se je italijanska fašistična raznarodovalna politika lotila tudi samega socialnega preživetja »drugorodcev« in tako marsikoga prisilila na izselitev zaradi nesprejemljivih življenjskih pogojev. Kot primer so bile navedene konkretne potrebe ljudi po cestnih povezavah z Idrijo (str. 71, 72) in po vodovodu v Postojni (str. 73, 74). Najpomembnejši nastopi so bili vsekakor vezani na šolsko področje, kjer je bilo jasno, da je italijanska država načrtno otežkočala Slovence in Hrvate v njihovem najbolj občutljivem organu, in to še pred zloglasno Gentilejevo reformo (oktobra 1923), s katero so bile nato s koncem šolskega leta 1928/29 ukinjene vse slovenske in hrvaške šole v JK. Pojavljale pa so se tudi vsakdanje težave v zvezi z rabo slovenskega jezika (str. 164–167, 204–206), ponižanja (str. 84), preganjanja na sodišču in nasilja škvadristov (str. 88, 89, 105, 119–122, 127, 129, 130) itd.

Zanimiv vir predstavljajo tudi odgovori italijanskih parlamentarcev, ki so se večkrat izmikali očitkom ali pa minimizirali težave, če ne celo zanikali dejstva in tako obračali diskusije v svoj prid. Jasno je, da so imeli stalno podcenjevalni odnos do Slovencev in Hrvatov ter so gojili prepričanje, da je celotna JK edinole italijanska. Zato npr. v odgovorih tudi dosledno zasledimo poitalijančena

krajevna imena. Seveda so se v napadih na slovenstvo še najbolj »izkazali« tržaški poslanci, kot je bil Fulvio Suvich, ki je npr. med razpravo o krajevnih imenih trmasto trdil, da so mesta v Istri samo italijanska, in zahteval, naj zato predsednik parlamenta ne jemlje v poštev vprašanj Ščeka, Podgornika in Lavrenčiča, ki so rabili le slovanska imena (str. 123).

Na koncu lahko le poudarimo vsesplošno pomembnost objave teh govorov, ki so del našega skupnega zgodovinskega spomina in bodo gotovo dober pripomoček tistim, ki se bodo odločili, da je (še) vredno raziskovati zgodovino Slovencev zunaj njenih današnjih državnih mej. Če pa si še za trenutek privoščimo kratko aktualizacijo, ne moremo mimo nezanimljivega in nesprejemljivega dejstva, da so nekatere težave, s katerimi so se Slovenci neuspešno ubadali v tistih težkih časih, še vedno prisotne v pričakovanih nezaščitene in premalo upoštrevane slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Gorazd Bajc

Spol in upor. Zbrana dela Angele Vode. I. knjiga. Ljubljana : Krtina 1998. 351 strani.

Pri založbi Krtina je v lanskem letu izšla prva knjiga zbranih del Angele Vode, leta 1892 rojene učiteljice, defektologinje in vsestransko dejavne javne delavke iz obdobja med obema vojnama, ki je bila v socialistični Jugoslaviji kot obtoženka na tako imenovanem Nagodetovem procesu obsojena ne le na zaporno kazen, ampak tudi na pozabo. Knjigi z naslovom *Spol in upor* je sledila druga, *Značaj in usoda*, pri založbi pa pripravljajo še izdajo tretje knjige z naslovom *Spomin in pozaba*. Pobudo za izdajo zbranih del je dala Mirjam Milharčič Hladnik, ki je k vsaki knjigi prispevala obsežno in poglobljeno uvodno študijo. Milharčičeva Vodetove sicer ni poznala. Sčasoma, ob dolgoletnem proučevanju njene zapuščine, pa si je ustvarila podobo Angele Vode, ki jo je prevzela prav tako, kot so jo pritegnila njena dela. Zaželela si je, da bi jo spoznali tudi drugi.

Prva knjiga z naslovom *Spol in upor* se začena z obsežno študijo o življenju in dejavnosti Angele Vode, v kateri Mirjam Hladnik Milharčič spretno prepleta vezno besedilo s spomini Vodetove in s pričevanji tistih, ki so jo poznali. Avtorica je opravila izredno zahtevno delo, saj je zbrala ogromno arhivskega gradiva, časopisov, revij in literature. Sledi objava dveh njenih del, in sicer *Žena v sedanjih družbi*¹ ter *Aktivnost Slovenskih učiteljic*. Prvo je izšlo leta 1934 v knjižni obliki pri založbi Žena in dom. Takrat je njena avtorica že dopolnila 42 let, za njo je bilo že učiteljevanje po vaseh v okolici Ljubljane, izguba službe iz političnih razlogov (protiavstrijska usmerjenost), svetovna vojna, delo v tovarni, politično udejstvovanje v socialdemokratski stranki, vključitev v komunistično partijo, zasebni študij zdravstvene pedagogike v Pragi, Berlinu in na Dunaju, 10 let dela na posebni šoli za prizadete otroke v Ljubljani in začetek delovanja v ženskih društvih.²

Angela Vode je sprejemala socialistično načelo, da je žensko vprašanje le del socialnega vprašanja, ki se ga zato ne sme reševati ločeno. Strinjala se je z marksistično teorijo, da je ženska podrejenost izšla iz razrednega značaja kapitalističnega družbenega sistema, ter verjela, da bo brezrazredna družba omogočila enakopravnost vsem do tedaj izkoriščanim delom prebivalstva. Krivice, ki so doletele ženske še zlasti v poklicnem življenju, je doživljala le kot eno izmed oblik nepravilnosti, saj se je z enako vztrajnostjo in prizadevnostjo borila tudi proti nacionalnim in socialnim krivicam.

S knjigo *Žena v sedanjih družbi* je želela slovenske ženske vzpodbuditi, da bi ne bile le »varuhinje domačega ognjišča« in pasivne opazovalke sveta, ki so ga do tedaj v pretežni meri krojili moški, ampak da bi se začele zavedati pomena svoje vloge v družbenem življenju in da bi jo bile

¹Knjiga nosi na platnicah naslov *Žena v sedanjih družbi*, na notranji strani pa je naslovljena kot *Žena v današnji družbi*. Redaktorici sta se odločili za prvi naslov, ki je največkrat citiran. Glej *Spol in upor, Zbrana dela Angele Vode*, I. knjiga, Ljubljana 1998, str. 97.

²Prav tam, str. 13 in 210–211; Spomini Angele Vode, ki jih hranita Slovenski šolski muzej in Arhiv Republike Slovenije (referat I – bivši arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani); Slovenski biografski leksikon IV, str. 501.